

ТКАЧЕНКО П. І.,
асистент дослідник Академії політико-
правових наук України, член Асоціації
правників України, аспірант кафедри
кримінально-правових дисциплін
(Дніпровський державний університет
внутрішніх справ)
Стаття поширюється на умовах
ліцензії CC BY 4.0

УДК 343.9

DOI <https://doi.org/10.32842/2078-3736/2025.4.2.31>

КРИМІНОЛОГІЧНИЙ ПОРТРЕТ ОСОБИ ЗЛОЧИНЦЯ- ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯ, ЯКИЙ ПОРУШИВ СТАТУТНІ ПРАВИЛА ВЗАЄМОВІДНОСИН МІЖ ВІЙСЬКОВОСЛУЖБОВЦЯМИ ЗА ВІДСУТНОСТІ ВІДНОСИН ПІДЛЕГЛОСТІ

Статтю присвячено дослідженню кримінологічного портрету особи злочинця-військовослужбовця, який порушив статутні правила взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості. Розкрито зміст категорії «кримінологічний портрет особи злочинця», визначено його структурні складові та елементи. Особливу увагу приділено аналізу кримінологічно значущим елементам, а саме: соціально-демографічним, морально-психологічним, особистісно-рольовим та кримінально-правовим характеристикам військовослужбовців, які вчинили зазначене кримінальне правопорушення. На основі емпіричних даних встановлено типові риси злочинців, зокрема: стать, середній вік, освітній рівень, національність, сімейний стан, соціальний статус на момент проходження військової служби та до призову. Приділено увагу психологічній компоненті злочинної мотивації вчинення насильницьких дій в ході порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями. У зв'язку із дослідженням даної проблеми простежено роль і вплив психічних аномалій (відхилень) на злочинну поведінку. З'ясовано процес формування криміногенності особи злочинця-військовослужбовця, а також можливі набуті задовго до призову на військову службу антисуспільні установки. Наведено приклади судової практики, зокрема в резонансних справах пов'язаних із порушенням статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості. Окремо розглянуто епізоди насильницьких дій, як кримінологічно значущої ознаки в процесі дослідження характеристики особи злочинця-військовослужбовця, який вчинив кримінальне правопорушення, передбачене статтею 406 Кримінального кодексу України. Узагальнено отримані в ході дослідження відомості та сформовано кримінологічний портрет особи злочинця-військовослужбовця який порушив статутні правила взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості.

Ключові слова: порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості, військові кримінальні правопорушення, військова злочинність, нестатутні взаємовідносини, дідівщина, кримінологічна характеристика особи злочинця-військовослужбовця, кримінологічний портрет.

Tkachenko P. I. Criminological portrait of a criminal military serviceman who violated the statutory rules of relations between military personnel in the absence of a relationship of subordination

The article is devoted to the study of the criminological portrait of a criminal-military person who violated the statutory rules of relations between military personnel in the absence of subordination relations. The content of the category "criminological portrait of a criminal person" is disclosed, its structural components and elements are determined. Particular attention is paid to the analysis of criminologically significant elements, namely: socio-demographic, moral-psychological, personal-role and criminal-legal characteristics of military personnel who committed the specified criminal offense. Based on empirical data, typical features of criminals are established, in particular: gender, average age, educational level, nationality, marital status, social status at the time of military service and before conscription. Attention is paid to the psychological component of the criminal motivation for committing violent acts in the course of violating the statutory rules of relations between military personnel. In connection with the study of this problem, the role and influence of mental anomalies (deviations) on criminal behavior were traced. The process of forming the criminogenicity of the criminal-serviceman was clarified, as well as possible antisocial attitudes acquired long before conscription into military service. Examples of judicial practice were given, in particular in high-profile cases related to the violation of the statutory rules of relations between servicemen in the absence of relations of meanness. Episodes of violent actions were separately considered as a criminologically significant feature in the process of studying the characteristics of the criminal-serviceman who committed a criminal offense provided for in Article 406 of the Criminal Code of Ukraine. The information obtained during the study was summarized and a criminological portrait of the criminal-serviceman who violated the statutory rules of relations between servicemen in the absence of relations of subordination was formed.

Key words: *violation of statutory rules of relations between military personnel in the absence of subordination, military criminal offenses, military crime, non-statutory relations, hazing, criminological characteristics of the criminal-military personnel, criminological portrait.*

*“Не в жорстокості, а в невідворотності
покарання полягає один із найефективніших
способів попередження злочинності”¹*

Чезаре Беккарія

Постановка проблеми. В сучасних умовах, нагальною потребою є підтримання високого рівня обороноздатності Збройних Сил України, звідки на фоновому рівні впливає актуальне питання забезпечення військової дисципліни та правопорядку у військовому середовищі. Одним із чинників, що дестабілізує внутрішній порядок у військових підрозділах, є порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності між ними відносин підлеглості. Такі злочини, передбачені статтею 406 Кримінального кодексу України (далі – КК України), здебільшого виникають унаслідок підтримання негативних військових традицій, особистісних конфліктів, сталого пригніченого психологічного мікроклімату в окремих колективах, зловживання неформальним авторитетом, що у кінцевому результаті сприяє створенню напруженої морально-психологічної атмосфери у військових колективах, та як наслідок підриває обороноздатність, бойову готовність і функціональну злагодженість окремо взятого військового підрозділу.

¹ Чезаре Беккарія. О преступлениях и наказаниях: пер. с итал. К.: Ин Юре, 2014. 240 с.

Незважаючи на зростаючу увагу до військової злочинності в умовах дії правового режиму – воєнного стану, саме кримінологічна характеристика особи злочинця-військовослужбовця, який вчиняє порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості, залишається недостатньо дослідженою. Вивчення соціально-демографічних, морально-психологічних, особистісно-рольових та кримінально-правових ознак, що становлять змістовну структуру кримінологічного портрету особи злочинця є надзвичайно важливим як для теоретичного пізнання природи даного виду злочинності, так і для удосконалення профілактичних та запобіжних заходів з боку правоохоронних органів і командування військових частин.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Питанню кримінологічної характеристики злочинів проти встановленого порядку несення або проходження військової служби приділили увагу у свої працях такі вітчизняні вчені, як О.М. Артеменко, Г.М. Анісімов, М.Б. Головка, А.В. Градецький, Н.А. Дмитренко, О.В. Дуйловський, М.І. Карпенко, М.Г. Колодяжний, М.І. Мельник, М.І. Панов, М.М. Сенько, Г.П. Середя, А.О. Ткаченко, О.С. Ткачук, М.С. Туркот, М.І. Хавронюк, С.О. Харитонов, В.А. Шершенькова, О.О. Шкута та інші. Проте зазначені напрацювання обійшли увагою саме дослідження кримінологічного портрету особи злочинця-військовослужбовця, який порушив статутні правила взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості.

Метою статті є визначення та охарактеризування кримінологічного портрету особи злочинця-військовослужбовця, який порушив статутні правила взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості.

Результати дослідження. *Злочинність* – це відносно масове, історично мінливе, що має певну територіальну і часову поширеність соціальне явище, яке являє собою цілісну, засновану на статистичних закономірностях систему одиничних суспільно небезпечних діянь, заборонених кримінальним законом [1, с. 23]. Водночас, *військова злочинність* – це сукупність передбачених кримінальним законом суспільно небезпечних діянь, учинених особами-військовослужбовцями Збройних Сил України чи інших військових формувань, утворених відповідно до законів України, у тому числі громадянами, які перебувають у запасі, під час проходження ними військових зборів, а також персоналом військових частин, з'єднань та установ через виконання ними службових обов'язків чи у розташуванні цих частин, їх з'єднань і установ у певний період часу [2, с. 254].

Злочинність в армії визначають, як сукупність злочинів, вчинених військовослужбовцями, а також військовозобов'язаними, що прирівняні до них за статусом і кримінальною відповідальністю в момент проходження ними навчальних (перевірочних) або спеціальних зборів [3, с. 27].

Злочинність у середовищі Збройних Сил України завдає шкоди не лише репутації військових формувань у суспільстві, а й підриває основи військової дисципліни, негативно впливаючи на стан національної безпеки загалом. Військова злочинність виступає своєрідним внутрішнім індикатором, за яким суспільство оцінює ефективність функціонування оборонного сектору, рівень морально-психологічного клімату в армії та здатність держави забезпечити правопорядок у Збройних Силах. Поширення таких проявів спричиняє зростання соціальної тривожності, формує атмосферу недовіри, підживлює відчуття аномії та аморальності, знижує престиж військової служби та провокує зневажливе ставлення до військовослужбовців [4, с. 115].

Нестатутні відносини – це гостре протистояння закону і беззаконню, обов'язку, честі і безчестя. Тому проблема нестатутних взаємовідносин між військовослужбовцями продовжує залишатися гострою, дискредитує статутний порядок і військові формування в очах народу України. З метою якнайшвидшого викорінення і зменшення до мінімуму нестатутних взаємовідносин між військовослужбовцями, ця робота офіцерського складу в будь-якому військовому колективі повинна будуватися перш за все на основі ідейного виховання, роз'яснення і впровадження в життя і побут воїнів принципів моралі і вимог статутів Збройних Сил України [19, с. 51]. «Дідівщина» перш за все полягає у «помсті» військовослужбовців,

які раніше пережили знущання. Це є проявом стереотипу: «Так чинили зі мною, так і я чинитиму з іншими». Другий підхід полягає у давній «негативній армійській традиції». Адже, за словами Вольтера, *«люди ніколи не відчують мук совісті від вчинків, які стали звичаєм»* [1, с. 275]. Серед негативних наслідків, які спричинені фактами порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості є не лише втечі військовослужбовців, які стали жертвами цього прояву, а й самокалічення, самогубства, умисні вбивства вчинені в стані сильного душевного хвилювання тощо [17, с. 282].

Задля розробки та подальшого впровадження державою ефективних, науково обґрунтованих заходів протидії, профілактики та запобігання злочинності варто дослідити особливості окремо взятого кримінально-протиправного діяння та охарактеризувати особу-злочинця, що вчиняє дане діяння. Саме так, кримінологічну характеристику визначають як сукупність даних про конкретний злочин або певний вид злочинів, що необхідна для його та/або їх попередження та запобігання вчиненню нових злочинів [5, с. 248; 6, с. 276].

Надання кримінологічної характеристики особи злочинця-військовослужбовця, який вчинив військове кримінальне правопорушення, має насамперед теоретичне значення. Це виявляється в більш глибокому пізнанні зовнішніх соціально-демографічних ознак і внутрішніх морально-психологічних властивостей. Однак вивчення комплексу рис таких злочинців має й практичне значення, адже дозволяє вдосконалити запобіжну діяльність як правоохоронних органів, так і командування військових частин і підрозділів [7, с. 126].

Так, досліджуючи кримінологічний портрет особи злочинця-військовослужбовця, вважаємо за доцільне навести визначення поняття *«особистість злочинця»*. Наприклад, А.Ф. Зелінський сформулював наступне визначення *особистості злочинця* – це сукупність соціально-демографічних, психологічних і моральних характеристик, в тій чи іншій мірі типово притаманних особам, винним у злочинній діяльності того чи іншого типу [8, с. 90]. Незважаючи на відсутність єдиного розуміння даного поняття, варто пам'ятати, що *особистість злочинця* – це свого роду ідеальна модель, абстракція, створена на підставі дослідження суб'єктів злочинів, метою якої є виявлення таких негативних особливостей індивідумів, за якими з високою долею ймовірності можна в майбутньому передбачити злочинну поведінку інших осіб або повторне вчинення злочину тими, хто мав попередній кримінальний досвід. Особливостями, які частіше відрізняють злочинців від законослухняних людей, є відчуження від нормальних зв'язків, цінностей, більш низький рівень освіти і культури, аморальність, що виражається у визнанні можливостей використання злочинних засобів досягнення цілей, а також поєднання таких психологічних рис, як гіпертрофована імпульсивність, агресивність, жадоба до влади і збагачення, підвищена тривожність [8, с. 92–93].

Отже, *особа злочинця* – це комплекс стійких та суттєвих соціальних рис і ознак, а також соціально значущих біопсихологічних якостей індивіда, які проявляються у вчиненому ним злочині. Саме завдяки цим особливостям злочинне діяння набуває характеру суспільної небезпечності, а особа, яка його вчинила, – ознак суспільної небезпеки. Це й обумовлює необхідність притягнення такої особи до кримінальної відповідальності відповідно до норм чинного кримінального законодавства [1, с. 37].

Щодо кримінологічного портрету особи злочинця та складових його структури. У філософському значенні під структурою прийнято розуміти будову якого-небудь об'єкта або явища, можливість розподілу його на складові частини (елементи), а також встановлення зв'язків і взаємодії між ними. Особа злочинця також включає низку елементів, тобто певну кількість різних ознак, властивостей, рис, особливостей, зокрема *соціально-демографічні та кримінально-правові ознаки, особистісно-рольові властивості, соціально-психологічні якості*, а також відповідні їх складові [1, с. 37].

Соціально-демографічні ознаки. На основі результатів отриманих в ході емпіричного дослідження можливо визначити, що всі злочинці-військовослужбовці, які вчиняють порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості є *особами чоловічої статі*.

Вік як кримінологічна, соціально-демографічна ознака особи злочинця відображає акмеологічний аспект особистості військовослужбовця як суб'єкта військових злочинів. Йдеться про те, що зі зростанням віку військовослужбовець повинен досягати певного рівня зрілості, який передбачає усвідомлення значущості військової служби, розуміння покладених на нього обов'язків та відповідальності, а також належне опанування військової професії. Саме ці вікові якісні зміни мають відігравати роль у стримуванні протиправної поведінки та дотриманні вимог військової дисципліни [7, с. 127; 9, с. 181–184].

Порівняльний аналіз статевої структури осіб, причетних до злочинної діяльності, свідчить про переважання серед них чоловіків. Статистичні дані підтверджують, що саме чоловіки найчастіше вчиняють злочини. Аналіз вікової динаміки злочинності демонструє, що найвищий рівень кримінальної активності спостерігається у віковій групі 25 – 29 років, а наступну за частотою злочинних проявів становлять особи віком 18–24 роки [1, с. 38].

Зазначений віковий діапазон осіб із найвищим рівнем кримінальної активності (25–29 років, а також 18 – 24 роки) цілком рівномірно корелюється з віком військовослужбовців, які вчиняють порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості. Це свідчить про те, що саме представники молодшого та середнього віку, які ще не досягли повної психологічної зрілості або перебувають у фазі становлення особистості в умовах військової служби, є найбільш вразливими до нестатутної поведінки та схильними до конфліктів у військовому колективі. Так, отримані, в результаті аналізу єдиного звіту про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення в період з 2016 по 2024 роки, дані свідчать, що в більшості випадків *вчинення кримінального правопорушення, передбаченого ст. 406 КК України припадає на військовослужбовців віком від 18 до 28 років* [10].

У науковій літературі зазначається, що *рівень освіти та загальної культури осіб, які вчиняють військові кримінальні правопорушення, зокрема пов'язані з порушенням статутних правил взаємовідносин, зазвичай є нижчим порівняно з тими військовослужбовцями, які відповідально та сумлінно виконують покладені на них обов'язки* [11, с. 80]. Результати емпіричного дослідження надають можливість стверджувати, що освітній рівень злочинців-військовослужбовців, які порушують статутні правила взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості переважно *середньо-професійний (професійно-технічний) або взагалі володіють базовою середньою освітою*.

Громадянство є обов'язковою ознакою спеціального суб'єкта військового злочину, передбаченого ст. 406 КК України. Відповідно до ст. 5 Закону України «Про Збройні Сили України», комплектування Збройних Сил України здійснюється, як правило, з числа громадян України, хоча в окремих випадках допускається прийом на військову службу іноземців та осіб без громадянства [12]. Разом з тим, результати емпіричного дослідження засвідчили, що усі військовослужбовці, які вчинили кримінальне правопорушення, передбачене ст. 406 КК України, були *громадянами України*.

Сімейний стан як соціально-демографічна ознака кримінологічного портрету особи злочинця-військовослужбовця, який порушив статутні правила взаємовідносин між військовослужбовцями показав, що в більшості винні були не одружені, та не мали дітей.

Взагалі поширеність злочинності серед осіб, які мають сім'ю, нижча, ніж серед «холостяків» і розлучених. У більшості випадків, як показують спостереження, *сім'я стимулює позитивну поведінку* [1, с. 38]. Однак, дане твердження не завжди знаходить своє місце у справах про військові кримінальні правопорушення, особливо коли мова йде про самовільне залишення військової частини або місця служби, де навпаки, вплив близьких родичів не аби як тиснув, створюючи передумови до вчинення злочину проти встановленого порядку несення або проходження військової служби [13, с. 690].

Соціально-професійний статус військовослужбовця до моменту призову на військову службу виступає одним із важливих кримінологічних критеріїв у контексті дослідження особи злочинця. Він дозволяє опосередковано визначити рівень адаптації особи до структурованого середовища, її здатність до самодисципліни, а також загальні життєві орієнтири,

що можуть впливати на мотиваційну сферу поведінки. За результатами емпіричного аналізу осіб, засуджених за порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості, встановлено, що *більшість таких правопорушників проходили військову службу за контрактом*. Натомість частка військовослужбовців строкової служби серед них є істотно меншою. Ця тенденція свідчить про певні структурні зрушення в контингенті військовослужбовців, які вчиняють злочини, та вказує на наявність латентного впливу соціально-економічних чинників на кримінальну поведінку. Зокрема, низький соціальний та матеріальний статус частини військовослужбовців, які укладали контракт не з патріотичних міркувань, а здебільшого з прагматичних причин – таких як відсутність стабільного заробітку, незайнятості, необхідність утримання сім'ї – формував підґрунтя для девіантної поведінки в умовах військової служби. Тобто вибір професії військового у цьому випадку виступав не як усвідомлене професійне самовизначення, а як вимушена стратегія виживання в умовах економічної нестабільності.

Крім того, ці результати корелюють із рівнем освіти правопорушників: значна частина військовослужбовців, які вчинили порушення статутних правил взаємовідносин, мали лише базову середню або середньо-спеціальну освіту. Відсутність вищої освіти, а також небажання або неможливості продовжити навчання після здобуття початкових кваліфікацій, свідчать про певну обмеженість у формуванні когнітивних та комунікативних компетенцій, які є критично важливими для ефективної адаптації до військової ієрархії та дотримання дисциплінарних норм. У цьому контексті слід також зазначити, що частина таких осіб після завершення навчання у школі або професійно-технічному закладі не продовжувала освітню траєкторію у вищих навчальних закладах і відповідно підлягала призову на строкову військову службу згідно з чинним законодавством України. Саме ця категорія молоді, як правило, характеризується низькою зайнятістю, недостатньо сформованим почуттям соціальної відповідальності, обмеженим досвідом самостійного життя, що у поєднанні з авторитарним середовищем військової служби та міжособистісними конфліктами підвищує ймовірність порушення статутних норм. Таким чином, прогалина між завершенням шкільного або професійного навчання та відсутністю подальшого самостійного професійного або академічного розвитку часто трансформується у спонтанну, нефільтровану соціалізацію в умовах військового колективу, де відсутність належного рівня освітньо-моральної підготовки значно ускладнює процес інтеграції та дотримання встановлених нормативно-правових вимог.

Особистісно-рольові властивості. Поведінка людини залежить, по-перше, від соціальних позицій, яких вона додержується у суспільстві; по-друге, від розуміння і виконання нею власних рольових обов'язків і функцій, що випливають з даних соціальних позицій. Людина в суспільстві займає ряд позицій і виконує різні «ролі». Не всі види реальної рольової поведінки мають однакове значення при вивченні особи злочинця, а тільки ті, які справляють криміногенний вплив на поведінку людей. Як приклад останніх необхідно назвати такі ситуації: людина ухиляється від деяких соціальних позицій; вона не може або не бажає сумлінно виконувати вимоги, що випливають з тієї або іншої соціальної позиції; особа прагне зайняти таку соціальну позицію, вимогам якої вона заздалегідь не відповідає; вона одночасно займає такі позиції, які пов'язані з суперечливими вимогами; веде маргінальний спосіб життя тощо [1, с. 38].

Досліджуючи кримінологічний портрет особи злочинця-військовослужбовця, який вчинив кримінальне правопорушення, передбачене ст. 406 КК України, важливо враховувати його *особистісно-рольові властивості*, що безпосередньо впливають на формування девіантної поведінки в умовах військового середовища. Поведінка такої особи значною мірою залежить від того, наскільки вона усвідомлює свою соціальну позицію як військовослужбовця та здатна належним чином реалізовувати пов'язані з нею рольові функції.

У значній частині випадків фіксується наявність внутрішніх рольових конфліктів: особа не повністю ідентифікує себе з роллю військовослужбовця або не бажає приймати обмеження, які ця роль накладає. Зокрема, кримінологічно релевантними є ситуації, коли індивід:

– формально займає позицію військовослужбовця, проте фактично не приймає її ціннісних та поведінкових орієнтирів;

– не спроможний сумлінно виконувати соціальні ролі, які супроводжують статус військової служби (зокрема – дисциплінованість, субординація, дотримання норм колективного співіснування);

– прагне реалізувати соціальну роль, вимогам якої заздалегідь не відповідає – наприклад, вступаючи на військову службу з переважно утилітарною або вимушеною мотивацією, без належної морально-психологічної готовності до неї;

– одночасно перебуває у кількох ролевих системах (військовослужбовець, єдиний годувальник сім'ї, «прив'язаний» друг тощо), які висувають суперечливі вимоги, що спричиняє внутрішню напругу й зниження здатності до адаптації.

Варто зазначити, що вказані ролеві конфлікти часто поєднуються з маргінальними рисами особистості – обмеженим рівнем соціальної інтегрованості, низькою ідентифікацією з військовим колективом, дефіцитом моральної рефлексії. У результаті виникає підвищена ймовірність порушень норм військової поведінки, у тому числі в агресивній або конфліктній формі щодо інших військовослужбовців.

Таким чином, вивчення особистісно-ролевих характеристик дає можливість глибше зрозуміти мотиваційні механізми вчинення злочину, пов'язаного з порушенням статутних правил взаємовідносин, а також сприяє формуванню адресних заходів профілактики на рівні індивідуального психологічного супроводу, соціального патронажу та первинної професійної орієнтації майбутніх військовослужбовців.

Крім того, досліджуючи кримінологічний портрет особи військовослужбовця-злочинця, який порушує статутні правила взаємовідносин між військовослужбовцями, в частині особистісно-ролевих властивостей, важливо розуміти, що для даної категорії військовослужбовців-злочинців, характерні відмежування від позитивно орієнтованих соціальних груп, виконання соціально негативних ролей та функцій, що призводить до неповаги або ж свідомого ігнорування норм моралі, права тощо [13, с. 694–695; 14, с. 83–96].

В ході аналізу судової практики у кримінальних справах пов'язаних із порушеннями статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості, в деяких провадженнях простежується ознака групового об'єднання військовослужбовців-злочинців. На нашу думку, в більшості випадків дана ознака так чи інакше пов'язана із давньою негативною традицією – т.зв. «дідівщиною».

Соціально-психологічні якості. Будь-яка соціальна реакція людини, весь лад її життя залежать від тих особливостей особи, які сформувалися на базі її психічних станів і процесів у ході власного соціального досвіду; від спрямованості її особистості, мотиваційної сфери, від потреб, установок та інтересів, тобто від системи її ставлення до дійсності. Усі перелічені соціально-психологічні компоненти людини щодо осіб, які вчинили суспільно небезпечні діяння, мають свої особливості. Спрямованість їх особистості – антисоціальна; мотивація їх поведінки – анархічна, егоїстична, цинічна, корисливо-здобувна. Її потреби соціально невинуватні, відрізняються «бідністю», способи їх задоволення – такі, що засуджуються громадськістю. Взагалі їх особистісні установки та інтереси не збігаються з інтересами і цілями суспільства та переважної більшості його членів. Деяким з них притаманне психологічне відчуження, що відображається у відсутності емоційних контактів з людьми і специфічному сприйнятті навколишнього світу як чужого та ворожого їм [1, с. 38–39].

Соціально-психологічний портрет особи військовослужбовця-злочинця, який порушує статутні правила взаємовідносин між військовослужбовцями, включає такі ключові компоненти, як система потреб, мотиваційна сфера, коло інтересів, ціннісні орієнтації, особистісні установки, характерологічні риси, а також фізичний і психічний стан. На відміну від соціально-демографічного профілю, що фіксує лише зовнішні та формальні ознаки особи, соціально-психологічна характеристика дозволяє проникнути у внутрішній світ правопорушника, окреслити його домінантні психологічні якості та, що особливо важливо, розкрити причинно-мотиваційні чинники, які обумовлюють вчинення однотипних злочинів представниками даної категорії [7, с. 128].

Потреби є важливою складовою частиною будь-якої психологічної характеристики особи, кожний має певні потреби, не виключенням є й військовослужбовці, які мають індивідуальні, інколи схожі потреби. Категорія осіб, яким притаманні певні обмеження через службову діяльність мають найвищий рівень різноманітних потреб. Так, військовослужбовці, проходячи військову службу, перебуваючи в розташуваннях військових частин, батальйонів, полків, обмежені в своїх діях відносно вільного пересування, оскільки за для виходу за межі військової частини потрібен спеціальний дозвіл, а для виїзду за межі гарнізону необхідна згода вищого керівництва (командира військової частини). Безумовно кожний, принаймні так мало б бути, чоловік розуміє, що зі вступом на військову службу буде обмежений в певних правах та свободах, інколи такі рядки можливо зустріти навіть в положеннях контракту щодо проходження військової служби. Таким чином, можливо стверджувати, що військовослужбовці потребують регулярного або періодичного контакту з рідними, друзями та іншим колом осіб. У зв'язку із запровадженням особливого періоду виїзд за межі гарнізону досить ускладнився для солдатів, а в умовах дії правового режиму – воєнного стану й взагалі обмежився [13, с. 697]. Вже в цьому випадку ми можемо простежувати деякі причинно-наслідкові явища, які можуть відіграти роль в становленні агресивної поведінки, яка може бути передумовою до порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями.

Також серед структурованої системи потреб, особливої актуальності набуває потреба в розвагах і дозвіллі. Це особливо стосується молодих військовослужбовців, призваних на строкову військову службу у віці 18–20 років, та військовослужбовців, призваних на військову службу за мобілізацією або прийнятих на військову службу за контрактом у віці 25–28 років (*віковий діапазон найвищої кримінальної активності у справах щодо порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості*) для яких завершення пубертатного періоду супроводжується зростанням потреб у самовираженні, соціальній активності, емоційній насиченості повсякдення.

В умовах військової служби, де діє заборона на вживання алкоголю, обмежено коло неформальних міжособистісних контактів і часто відсутні належним чином організовані форми культурного дозвілля, ця потреба залишається незадоволеною. Військові частини, попри наявність структур для культурно-просвітницької роботи, не завжди ефективно реалізують свій потенціал у сфері соціального розвантаження особового складу. Відсутність регулярних і змістовних заходів розважального характеру може призводити до накопичення психологічного напруження, яке знаходить вихід у конфліктах, агресії, грубому порушенні дисциплінарних норм і, зрештою, у вчиненні кримінально-караних діянь.

Таким чином, ігнорування базових соціально-психологічних потреб, у тому числі потреби в дозвіллі, виявляється значущим чинником деструктивної поведінки, зокрема порушення статутних правил взаємовідносин. Це дозволяє стверджувати, що належна організація культурно-дозвільної сфери у військових частинах може розглядатися як одна з важливих умов первинної профілактики злочинів серед військовослужбовців.

В піраміді Абрагама Маслоу наявна позиція щодо потреби в повазі, яку відповідно в умовах військової частини реалізувати понад складно адже військові колективи поділені, зокрема на офіцерський та сержантський корпус, а також рядовий, де серед рядових та сержантів питання поваги один до одного перебуває на досить низькому рівні [13, с. 698]. Відповідно, військовослужбовець, який не має можливості затребувати повагу до себе від товаришів по службі, здатний, та в деяких випадках вдається до вчинення насильницьких дій або приниження з метою самовираження і встановлення уявного авторитету над іншими.

Доволі логічний та очевидний факт – це задоволення фізіологічних потреб, які визначені в піраміді американського психолога Маслоу та полягають зокрема у задоволенні сексуальних потреб. Саме так, військовослужбовці перебуваючи тривалий час в одностатевих колективах, мають нагальну потребу в інтимних стосунках із протилежним полом, особливо це простежується у солдат строкової та контрактної військової служби, а також військової служби за мобілізацією, які в середньому є 18 – 28-річними особами, та курсантів вищих військових навчальних закладів, серед яких присутні 17-річні юнаки військовослужбовці.

Вказана вікова особливність, фонові явища, психологічні обставини, унеможливлення задоволення фізіологічних потреб, зокрема сексуальних, створюють передумови до агресивної поведінки, що в свою чергу виявляється у порушенні статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями [13, с. 698–699].

На сьогодні є немало теорій, що пояснюють явище агресії. Так, за Фрейдом, агресія – це наслідок сексуальної фрустрації. Також, вчені стверджують, що незадоволення сексуальних потреб дійсно може викликати агресію у деяких людей. Зв'язок між сексом і агресією підтверджується як психологічними, так і фізіологічними дослідженнями. Зокрема, фізіологічний зв'язок простежується в наступному: гормони, які відповідають за сексуальне збудження, також впливають на агресивну поведінку. У деяких випадках, незадоволення сексуальних потреб може призводити до підвищення рівня цих гормонів, що в свою чергу, може спровокувати викид агресії [15, с. 5, 36].

Окрім цього, військовослужбовці мають потреби у самовираженні, творчості, моральності, впевненості, інтимності, майбутньому тощо [13, с. 699].

Потреби зумовлюють і відповідні *інтереси* людини. Серед злочинців набагато більше тих, хто знаходить своє «покликання» у кримінальній субкультурі, невід'ємними атрибутами якої є асоціальна, аморальна поведінка [8, с. 95].

У структурі соціально-психологічного портрету військовослужбовця, який порушує статутні правила взаємовідносин, важливе місце посідає взаємозв'язок потреб та інтересів. Потреби особистості, особливо незадоволені або деформовані, обумовлюють відповідні інтереси, які нерідко набувають деструктивного або асоціального спрямування. У цій категорії військовослужбовців спостерігається схильність до засвоєння елементів кримінальної або напівкримінальної субкультури, що виражається в толерантності до алкоголю, неформальних ієрархій, агресивної поведінки, жаргону, а також у зацікавленні бойовими або контактними видами спорту як способом домінування. Інтереси таких осіб часто мають споживацький характер – переважає орієнтація на задоволення матеріальних чи фізіологічних потреб у найбільш простий і часто неприйнятний з моральної точки зору спосіб. Водночас, у випадках вчинення насильницьких злочинів (що характерно і для порушень статутних правил у формі фізичних конфліктів між військовослужбовцями) простежується прагнення до демонстрації сили, самоствердження за рахунок приниження або підкорення іншого. Подібні прояви вказують на глибшу внутрішню неготовність до конструктивної соціальної взаємодії та на домінування агресивно-егоцентричних установок.

Таким чином, викривлені потреби та відповідні їм інтереси формують підґрунтя для конфліктної та криміногенної поведінки в умовах військового середовища, де статутні взаємовідносини вимагають високого рівня соціальної зрілості, емоційного самоконтролю та здатності до субординації. Замість цього ми спостерігаємо формування девіантного мікросередовища, в якому порушення військової дисципліни стає формою самовираження.

Рівень сформованості потреб та інтересів особи безпосередньо впливає на характер її *мотивації*, яка, у свою чергу, становить ядро внутрішньої структури особистості злочинця. У контексті порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості, мотивація відіграє ключову роль у розумінні причин злочинної поведінки. Йдеться про комплекс спонукальних чинників, які зумовлюють ухвалення рішення щодо протиправної дії, а також її виправдання у свідомості правопорушника [8, с. 95].

Кримінальна мотивація осіб, які вчиняють зазначене кримінальне правопорушення, відзначається специфічністю та багатовимірністю. У структурі таких мотивів найчастіше виявляються анархо-індивідуалістичні установки, що виявляються у запереченні субординації, внутрішньому опорі авторитету, прагненні до демонстрації незалежності або сили. Не менш поширеними є легковажно-безвідповідальні мотиви, зумовлені незрілістю особистості, небажанням нести відповідальність за власні дії, емоційною нестабільністю. У певних випадках проявляються також мотиви ревності, конкуренції, бажання самоствердження або т.зв. «престижно-споживацькі» мотиви, що пов'язані з прагненням до авторитету чи домінування у військовому колективі.

Слід також враховувати, що реальні мотиви не завжди в повній мірі усвідомлюються самими злочинцями, особливо в умовах афективного або імпульсивного стану. Більше того, мотиваційна сфера є динамічною – у процесі підготовки до вчинення кримінального правопорушення або безпосередньо під час його вчинення початкові установки, потреби та цілі можуть зазнавати трансформацій під впливом конкретної ситуації, мікросередовища чи емоційного стану. Таким чином, кримінальна мотивація у таких випадках є не лише результатом стабільних внутрішніх настанов, але й похідною від ситуативної взаємодії особи з конкретними умовами служби [8, с. 95–96].

До складу соціально-психологічних характеристик особистості злочинця належить також *ціннісно-нормативна сфера* його свідомості, яка формується під впливом переконань, життєвих принципів, ціннісних орієнтирів та внутрішніх установок. Ці глибинні риси особистості відображають пріоритети індивіда, його ставлення до соціальних норм та моральних вимог. У сукупності зазначені елементи дозволяють виявити джерела формування мотивації протиправної поведінки, оцінити схильність до вчинення правопорушень у майбутньому та, відповідно, визначити ефективні напрями і засоби її попередження [8, с. 97].

У структурі кримінологічного портрету особи військовослужбовця-злочинця, який порушив статутні правила взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості, в частині соціально-психологічних якостей, ключове значення має *ціннісно-нормативна сфера* його свідомості. Дана складова перш за все визначає світоглядні орієнтири особи, її моральну позицію, сприйняття обов'язку, дисципліни та відповідальності. Ціннісно-нормативна сфера охоплює систему життєвих переконань, внутрішніх установок, морально-етичних орієнтацій, а також ставлення до встановлених правових і статутних норм, які регламентують взаємодію між військовослужбовцями та несення або проходження військової служби взагалі.

В контексті вказаного виду злочинів часто виявляється дисфункція або деформація цієї сфери. Зокрема, відзначається низький рівень інтеріоризації (внутрішнього прийняття) статутних норм і військових цінностей, що свідчить про поверхневе або формальне ставлення до вимог військової дисципліни, субординації та правопорядку у військових колективах в цілому. Відсутність чітко сформованої установки на дотримання правил внутрішнього порядку, а також байдуже або зневажливе ставлення до військової ієрархії, є маркером недостатнього рівня моральної зрілості.

У поведінці таких військовослужбовців спостерігається домінування егоцентричних, ситуативно-емоційних або навіть агресивних цінностей над нормативно прийнятими та колективістськими. Вони частіше керуються особистими уявленнями про справедливість, що вступають у конфлікт із правовими (статутними) нормами, або надають перевагу груповим неформальним «правилам» та «традиціям», що носять єдину, історично-сформовану назву «дідовщина». Перелічені категорії вкрай суперечать статутним вимогам та приписам чинного законодавства.

У низці випадків, у структурі їхніх переконань можливо виокремити тенденцію до девіантного самоствердження, прагнення домінувати у неформальних групах через застосування сили, агресії чи конфліктної поведінки.

Крім того, як зазначає вітчизняний вчений О.М. Артеменко, досліджуючи кримінологічну характеристику військових злочинів, більшість військовослужбовців, які порушують статутні правила, характеризуються стійкою антисоціальною системою цінностей, що сформувалася внаслідок специфіки їх соціалізації ще до вступу на військову службу. Дослідник неодноразово наголошує на духовній обмеженості таких осіб. Про примітивність їхніх ціннісних орієнтацій і спрощену життєву стратегію свідчить і порівняно низький рівень освіти, про що зазначалося раніше. Разом з тим, переважна більшість із них до призову на військову службу не були офіційно працевлаштовані, що додатково вказує на нестабільний соціальний статус та дефіцит адаптивних моделей поведінки в легальному соціумі [7, с. 129].

Таким чином, порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями зазвичай є не лише наслідком зовнішніх конфліктних обставин, а й відображенням

внутрішньої морально-ціннісної дезадаптації особистості, яка не інтегрувала у свою свідомість ключові норми військової служби, а разом з цим й статутні вимоги взаємовідносин між військовослужбовцями.

Особистісна установка виступає як внутрішній стан готовності індивіда до реалізації певної активності, що зумовлює послідовну та цілеспрямовану поведінку, спрямовану на задоволення визначених потреб. У випадку злочинців-військовослужбовців, які порушують статутні правила взаємовідносин, характер установки тісно пов'язаний із їх анархічно-індивідуалістичною мотивацією, а також із системою потреб і спонукань до протиправної поведінки [7, с. 129].

Водночас, вченими встановлено, що військовослужбовці-злочинці, які вчиняють військові злочини з метою задовольнити потреби в розвагах, частіше мають установку на вживання алкогольних напоїв, а іноді й наркотичних засобів. Здебільшого така установка сформувалася ще за довго до призову на військову службу, переважно в підлітковому віці у хлопців де за умов специфічної, ба більше негативної компанії з'являються шкідливі звички, серед яких зокрема алкоголізм та наркоманія [13, с. 700].

Аналізом судової практики встановлено, що саме алкогольна залежність подекуди створює передумови до вчинення військовослужбовцями порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості із явними ознаками насильства. Наприклад, в Одеській області, будучи військовослужбовцем Військово-Морських Сил Збройних Сил України старший матрос, *знаходячись в спальному приміщенні казарми, вжив спиртні напої*. Відтак, старший матрос *особа_1* усвідомлюючи протиправний характер своїх дій їх суспільно небезпечні наслідки та бажаючи їх настання, вчинив порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності між ними відносин підлеглості, прагнучи продемонструвати свою уявну перевагу, утвердити власний авторитет у військовому колективі, у проміжок часу з 01 год. 00 хв. до 04 год. 00 хв. перебуваючи у спальному приміщенні наніс матросу *особа_6* не менше 70 ударів кулаками обох рук в область грудної клітини, не менше 40 ударів в область живота, 10 ударів в область правої та лівої ключиці та не менше 3 ударів коліном правої ноги в область голови, наніс матросу *особа_8* не менше 45 ударів правою рукою в область грудної клітини та живіт, 5 ударів ліктем правої руки в область лівого підбер'я, наніс матросу *особа_11* 4 удари кулаками обох рук в область грудної клітини, 1 удар правою рукою та 1 удар ліктем правої руки в ліву сторону грудної клітини (в область серця), 3 удари долонями обох рук по обличчю, наніс матросу *особа_12* 8 ударів кулаками обох рук в область центру грудної клітини, 3 удари кулаками обох рук в ліву сторону грудної клітини по ребрам, 1 удар долонею лівої руки по правій стороні обличчя, наніс матросу *особа_7* не менше 10 ударів кулаками обох рук в область грудної клітини, 1 удар долонею правої руки в ліву сторону обличчя, 1 удар правою ногою в ліву сторону грудної клітини по ребрам, наніс матросу *особа_9* 10 ударів кулаком правої руки в область грудної клітини, 8 ударів долонею правої руки по лівій стороні обличчя, 2 удари правою ногою по голові в ділянку затылку, наніс матросу *особа_10* 10 ударів кулаками обох рук в область грудної клітини, 10 ударів долонями обох рук по обличчю, 1 удар правою ногою в ліву сторону грудної клітини по ребрам, що заподіяло кожному вище зазначеному потерпілому фізичний біль, моральні страждання та тілесні ушкодження [16].

Одним із важливих психологічних чинників, що зумовлюють порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями, є прагнення окремих осіб до самотвердження за рахунок демонстрації уявної переваги над іншими членами військового колективу. Подібна установка нерідко формується ще в підлітковому віці, зокрема у шкільному середовищі, особливо серед так званого «спецконтингенту» або у неформальних групах, де культивувались прояви девіантної поведінки, домінування через агресію, знецінення авторитету вчителів чи дорослих, конфліктність, порушення правил тощо. Набуті в таких умовах антисоціальні моделі поведінки нерідко переносяться і в армійське середовище, зберігаючись навіть після початку проходження військової служби. В умовах закритого військового колективу, ієрархії та необхідності швидкої адаптації до вимог військової дисципліни

і порядку, у таких солдатів активізується потреба в утвердженні власного авторитету будь-яким способом. Зокрема, це проявляється у навмисному порушенні статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями, найчастіше шляхом приниження честі та гідності товаришів по службі, з якими суб'єкт не перебуває у відносинах підлеглості, демонстрації сили, вербальних або фізичних нападів, а іноді і завдання тілесних ушкоджень.

На нашу думку, такі дії мають *яскраво виражену криміногенну природу*, оскільки є наслідком глибоко укоріненої девіантної спрямованості особи, сформованої задовго до призову на військову службу, але не скоригованої жодними виховними чи дисциплінарними механізмами у військовому середовищі.

Щодо характерологічних рис в частині структури соціально-психологічних якостей особи військовослужбовця-злочинця, який порушує статутні правила взаємовідносин між військовослужбовцями. У контексті кримінологічного портрета військовослужбовця-злочинця, який вчиняє порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями, характерними є низка специфічних рис. До них насамперед належать: духовна обмеженість, відсутність моральних орієнтирів, зневажливе ставлення до військової служби як до суспільно важливої функції, а також низький рівень правосвідомості або взагалі його відсутність. Ці особи відзначаються емоційною нестійкістю, імпульсивністю, схильністю до агресії та домінування, прагненням утвердити власний авторитет у колективі через насильство, приниження чи інші форми жорстокої поведінки. Також їм притаманна егоцентричність, конфліктність, брак критичного мислення і саморефлексії, що лише посилює ризик рецидиву. Як зазначалося раніше, значна частина таких військовослужбовців має девіантний досвід ще до призову, що обумовлює перенесення асоціальних моделей поведінки у військове середовище, де вони часто залишаються неподоланими через недостатню профілактичну роботу з боку відповідальних офіцерів по роботі з особовим складом та військових психологів.

Показник *фізичного та психічного здоров'я* військовослужбовців, які вчиняють порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями, загалом відповідає задовільному рівню. Це зумовлено тим, що до осіб, які підлягають призову на військову службу, висуваються певні, визначені чинним законодавством медичні вимоги. Всі призовники проходять комплексне медичне обстеження, і у випадку виявлення соматичних чи психічних відхилень, що є несумісними з умовами військової служби, вони визнаються непридатними і не підлягають призову до лав Збройних Сил України [7, с. 130].

Фізичний стан таких осіб, як правило, задовільний або вище середнього рівня, що дає їм змогу брати участь у фізичному домінуванні над іншими, зокрема застосовувати насильство в межах неформальної ієрархії – «дідівщини». Водночас, психічний стан часто характеризується підвищеною збудливістю, емоційною нестабільністю, схильністю до агресії, низьким порогом фрустрації, що проявляється у неконтрольованих емоційних реакціях.

У ряді випадків у таких військовослужбовців спостерігається ранній досвід психологічних травм, викривлення емоційно-вольової сфери, відсутність навичок конструктивної соціальної взаємодії. У поєднанні із впливом військового середовища та напруженого службового режиму це призводить до реалізації девіантних моделей поведінки. При цьому, важливо враховувати, що психічна норма формально може зберігатися, але такі особи часто перебувають у прикордонних станах, з ознаками акцентуацій характеру (демонстративність, дратівливість) або легких форм дезадаптації, які за відсутності належної психологічної підтримки можуть трансформуватися у криміногенну поведінку та вилитися, зокрема у порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості.

У кримінологічному аналізі особи злочинця важливе місце займає характеристика *кримінально-правових ознак*, які дозволяють не лише описати поведінку злочинця в кримінально-правовому аспекті, а й виявити закономірності його злочинної мотивації, особистісних особливостей та соціальної дезадаптації. Військовослужбовці, які вчиняють кримінальне правопорушення, передбачене ст. 406 КК України, демонструють низку спільних кримінально-правових характеристик, що мають кримінологічне значення.

Форма вини. У більшості випадків ці злочини вчиняються з прямим умислом. *Особа усвідомлює*, що порушує статутні правила взаємовідносин з іншим військовослужбовцем (військовозобов'язаним чи резервістом, які проходять збори), щодо якого відсутні відносини підлеглості, і бажає вчинити це порушення саме шляхом завдання побоїв потерпілому чи застосування іншого насильства щодо нього. *Психічне ставлення винного* до легких або середньої тяжкості тілесних ушкоджень (ч. 2 ст. 406 КК України) та тяжких наслідків (ч. 3 ст. 406 КК України) може виражатись як в умисній, так і в необережній формі вини [6, с. 277].

Груповий характер злочину. Нерідко порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями вчиняється групою осіб, об'єднаних неформальною ієрархією у військовому колективі, яка має ознаки т.зв. «дідівщини». Така група фактично відтворює кримінальні субкультурні норми, де має місце тиск на «молодших» військовослужбовців. *Груповий характер діяння підсилює суспільну небезпечність злочину*, свідчить про певну колективну згуртованість правопорушників і толерування насильства в окремих середовищах.

Мотив. Найчастіше такі злочини вчиняються з анархічно-індивідуалістичних або псевдопрестижних мотивів. Військовослужбовець прагне утвердити свій авторитет, нав'язати традиції т.зв. «дідівщини», домінувати у військовому колективі тощо. Подекуди спостерігаються мотиви помсти або відповідь на провокацію, однак саме демонстративно-принизливі дії, спрямовані на самоствердження, домінують у більшості випадків [17, с. 282; 18, с. 103].

Мета. У переважній більшості випадків злочини цієї категорії мають на меті не матеріальну вигоду, а психологічне домінування, встановлення неформального статусу у підрозділі, «виховання» товариша по службі за власними уявленнями про дисципліну. Часто спостерігається нав'язування авторитету шляхом сили або залякування, що суперечить принципам військової служби.

Судимість. У більшості випадків військовослужбовці, які вперше потрапили у військове середовище, не мають попередньої судимості. Проте в окремих випадках фіксується наявність кримінального минулого, зокрема адміністративних правопорушень, що свідчить про ранню девіацію. Однак варто враховувати, що відсутність судимості не виключає девіантної поведінки до служби [7, с. 128].

Вид і розмір покарання. Покарання, передбачене ст. 406 КК України, має як превентивну, так і виховну мету. Судова практика показує, що до порушників часто застосовуються умовні строки покарання, дисциплінарні батальйони або інші форми обмеження волі. Водночас, призначення суворішого покарання (позбавлення волі) зазвичай відбувається у випадках систематичності, особливої жорстокості, вчинення злочину в групі, із застосуванням зброї або спричинення тяжких наслідків [6, с. 277].

Таким чином, кримінально-правові ознаки дозволяють створити комплексний образ особи військовослужбовця-злочинця, який порушує статутні правила взаємовідносин між військовослужбовцями. Дані ознаки є важливим аналітичним інструментом не лише для правоохоронних органів, а й для командування тої чи іншої військової частин у виховній та профілактичній роботі. Їх урахування дає змогу вчасно виявити потенційно небезпечні тенденції у поведінці військовослужбовців і запобігти вчиненню злочинів.

Висновки. Кримінологічний портрет особи злочинця-військовослужбовця, який порушує статутні правила взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості, має чітко виражені соціально-демографічні, особистісно-рольові, соціально психологічні та кримінально-правові ознаки. Переважно це особи молодого віку (18–28 років), з середнім або спеціальним рівнем освіти, які до призову на військову службу не мали стабільного соціального статусу, роботи або життєвих орієнтирів. Більшість з них не мають судимостей, однак характеризуються ранніми проявами девіантної поведінки та досвідом соціальної дезадаптації. Значну роль у формуванні злочинної поведінки відіграє специфіка соціалізації до військової служби, а також особливості адаптації до закритого військового середовища. Для таких осіб характерна наявність викривлених ціннісних установок, прагнення до домінування, небажання підкорятися нормам субординації та статутним

вимогам, толерантність до насильства як способу самоствердження. У психологічному плані вони часто проявляють емоційну нестійкість, імпульсивність, агресивність, що ускладнює нормальну соціальну взаємодію в умовах військової служби. При цьому, наявна потреба у лідерстві реалізується через сталу негативну армійську традицію – т.зв. «дідівщину», яка полягає в приниженні інших військовослужбовців, порушенні дисципліни та правопорядку, а також неформальне встановлення ієрархії.

Таким чином, сформований кримінологічний портрет дозволяє не лише виявити типові риси військовослужбовця-злочинця, а й сприяє формуванню більш ефективної системи профілактики. Запобігання таким злочинам повинно ґрунтуватися на врахуванні особистісних рис та ознак військовослужбовців, ранньому виявленні ризикових психологічних та кримінологічних характеристик, а також на створенні умов для змістовної соціалізації в колективі через виховну, психологічну та організаційну роботу.

Список використаних джерел:

1. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник / І. М. Даньшин, В. В. Голіна, М. Ю. Валуйська та ін.; за заг. ред. В. В. Голіни. 2-ге вид. перероб. і доп. Х. : Право, 2009. 288 с.
2. Злочинність військова. *Українська кримінологічна енциклопедія* / упоряд.: О. М. Джу́жа, О. М. Литвинов ; за заг. ред. В. В. Чернея, В. В. Сокурєнка. Київ ; Харків : Харк. нац. ун-т внутр. справ : Нац. акад. внутр. справ : Кримін. асоц. України : Золота миля, 2017. С. 254–257.
3. Джу́жа О.М., Гаркуша А.В. Актуальність кримінологічного дослідження екстремальних умов (ситуацій, що сприяють злочинності під час проведення антитерористичної операції). *Юридичний часопис Національної академії внутрішніх справ*. 2014. № 2. С. 27–36.
4. Дмитренко Н.А. Кримінологічна характеристика та запобігання злочинності у Збройних Силах України : дис.... докт. філософії (081 Право). Херсон, Одеса, 2020. 235 с.
5. Велика українська юридична енциклопедія : у 20 т. Харків : Право, 2016 Т. 18 : Кримінологія. Кримінально-виконавче право / редкол.: В.І. Ша́кун (голова), В.І. Тимошенко (заст. голови) та ін.; Нац. акад. прав. наук України ; Ін-т держави і права імені В.М. Корецького НАН України ; Нац. юрид. ун-т імені Ярослава Мудрого. 2019. 544 с.
6. Ткаченко П.І. Кримінологічна характеристика порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості. *Нове українське право*. 2025. № 2. С. 274–283.
7. Артеменко О.М. Кримінологічна характеристика особи злочинця-військовослужбовця, який порушив порядок проходження військової служби. *Jurnalul juridic national: teorie și practică*. 2017. № 5 (27). С. 126–130.
8. Кримінологія: Загальна та Особлива частини: підручник В.В. Голіна, Б.М. Головкін, М.Ю. Валуйська, О.В. Лисодєд та ін.; за ред. В.В. Голіни і Б.М. Головкіна. Х.: Право, 2014. 513 с.
9. Харитонов С.О. Ознаки військовослужбовця як спеціального суб'єкта військових злочинів. *Актуальні проблеми захисту прав та представництва законних інтересів військовослужбовців та військовозобов'язаних у кримінальному та адміністративному законодавстві України: сучасний стан та перспективи*: матеріали наук.-практ. конф. (Харків, 11 грудня 2015 р.). Харків: Право, 2015. С. 181 – 184.
10. Про осіб, які вчинили кримінальні правопорушення. *Офіс Генерального прокурора*. URL: <https://gp.gov.ua/ua/posts/pro-osib-yaki-vchinili-kriminalni-pravoporushennya-2>. (Дата звернення: 22.06.2025).
11. Туркот М.С. Кримінологічна характеристика особистості суб'єкта військових злочинів. *Вісник Національної академії прокуратури України*. 2015. № 2. С. 76–82.
12. Про Збройні Сили України: Закон України від 06.12.1991 року № 1934-ХІІ. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1934-12>. (Дата звернення: 22.06.2025).

13. Tkachenko P.I. The person of a war criminal who voluntarily left a military unit or place of service. *Military offences and war crimes: background, theory and practice*: collective monograph. Ed. by V.M. Stratonov. Riga, Latvia: «Baltija Publishing», 2023. С. 686–709.

14. Ботнаренко І.А. Кримінологічна характеристика осіб, які вчиняють насильство в сім'ї. *Науковий вісник Національної академії внутрішніх справ*. 2017. № 2. С. 83–96.

15. Саричев Я.В., Устенко Р.Л., Сонник Є.Г. Сексуальні девіації. Судова сексологія (для студентів вищих медичних навчальних закладів), Полтава, 2018. 144 с.

16. Вирок Комінтернівського районного суду Одеської області від 01.07.2019. Справа № 504/1620/19. URL: <https://reyestr.court.gov.ua/Review/83485864>. (Дата звернення: 28.06.2025).

17. Ткаченко П.І. Нестатутні взаємовідносини між військовослужбовцями як детермінант самовільного залишення військової частини або місця служби. *Право і суспільство*. 2023. № 4. С. 277–287.

18. Ткаченко П.І. Кримінально-правова та кримінологічна характеристика порушення статутних правил взаємовідносин між військовослужбовцями за відсутності відносин підлеглості. *Грааль науки*. 2021. № 8. С. 101–107.

19. Карпенко М.І. Причини і запобігання насильницьких злочинів військовослужбовців. *Юридична наука*. 2012. № 11. С. 42–55.

Дата першого надходження рукопису до видання: 23.07.2025

Дата прийнятого до друку рукопису після рецензування: 21.08.2025

Дата публікації: 26.09.2025

